

vertrek van de trein. Uit de trein weet men dikwijls nog mensen te bevrijden. De man met de actetas heeft het voorhoofd van een jonge kamergeleerde en vermoede, zeer vermoeide schouders. Een oud, gebogen vrouwtje, met een zwart ouderwets hoedje op grijze pickharen verspert hem de weg, ze gesticuleert en zwaait met vele papieren onder zijn neus. Hij hoort haar een poosje aan, schudt afwijzend het hoofd en wendt zich vervolgens af, de schouders nog iets dieper gebogen dan anders. Men zal dit keer niet veel mensen op het laatste nippertje uit de trein kunnen halen. De commandant is boos. Een jonge Jood heeft het gewaagd weg te lopen, een ernstige weglooppoging kan men het niet eens noemen, hij ontsnapte in een moment van verwarring uit het ziekenhuis, een luster jasje over zijn blauwe pyjama, en verborg zich op een kinderlijk-onhandige wijze in een tent, waar hij al gauw gevonden werd na een drijfjacht door heel het kamp. Maar als Jood heb je niet weg te lopen en ook niet in verwarring te geraken. Het oordeel van de commandant is onverbiddeijk. Tientallen anderen moeten als repesaille onverwachts mee op transport, daaronder verschillende, die meenden hier vast voor anker te liggen. Dit systeem werkt nu eenmaal met collectieve straffen. Die vele vliegmaachines boven onze hoofden¹ zullen ook niet veel goeds bijgedragen hebben tot de stemming van de commandant, maar daarover spreekt hij zich niet zo openlijk uit.

De goederenwagens zijn nu al wel, wat je vol zou kunnen noemen. Dat dacht je maar. Allemachtig, moeten die er ook nog allemaal bij in? Er verschijnt een nieuwe grote groep mensen. De kinderen staan nog steeds met hun neuzen tegen de ruiten geplakt, ze leven alles precies mee. 'Kijk eens, daar komen alweer mensen naar buiten, ze vinden het zeker te warm in de trein.' Plotseling roept een der kinderen: 'De commandant!'

Hij verschijnt aan het begin van de asfaltweg, zoals de beroemde ster, die pas opkomt in de grote finale van een revue.

. . . Hij loopt langs de trein, in een militaire pas, een nog betrekkelijk jonge man, die een voorspoedige carrière gemaakt heeft, zo zou men het tenminste kunnen noemen. Hij is heer en meester over leven en dood van Hollandse en Duitse Joden op de Drentse hei; een jaar geleden zal hij nog niet geweten hebben, dat er zo een hei bestond. Ik trouwens ook niet. Hij stuurt vanochtend vijftig Joden meer mee op transport, omdat een jongen in een blauwe pyjama zich verstopte in een tent. Hij loopt langs de trein, zijn grijze, keurig geborstelde haren komen van achteren onder zijn platte lichtgroene pet te voorschijn. Met dat grijze haar, dat zo romantisch afsteekt tegen een nog betrekkelijk jong gezicht, dwepen vele onnozele bakvissen hier, al durven ze daar niet zo openlijk voor uit te komen. Zijn gezicht is op deze boze ochtend bijna ijzerkleurig. Het is een gezicht dat ik nog lang niet ontcijferen kan, het komt me soms voor te zijn als een smal lidteken, waarin verbeterheid, vreugdeloosheid en onoprechtheid met elkaar vergroeid zijn . . . In militaire pas loopt hij langs de goederenwagens, die

¹ Hoog overtrekkende Amerikaanse bommenwerpers.